

ROBERT ADAM

Znovu a šířeji o formě kodifikace

Teorie jazykové kultury patří k lingvistickým disciplínám, v nichž častěji a výrazněji než v jiných vystupují do popředí postoje lingvistů¹. Tyto postoje se pak střetávají v diskusi. K jedné takové diskusi, kterou jsem nedávno sám vyvolal, bych se zde rád vrátil, a to jednak v krátkém, leč bohužel nutném ohlédnutí za jejím dosavadním průběhem, jednak v programu, nastiňujícím, kterým směrem by se měla ubírat.

1. Ohlédnutí

V posledních ročnících Naší řeči jsem si všiml několika článků, které navrhují do budoucna změnit v nějakém konkrétním případě stávající kodifikaci. Vedle nich byly otištěny i články prosazující do spisovné normy určité jazykové jevy, jejichž normnost je sporná nebo které součástí skutečné normy nejsou. Ve světle těchto článků se mi zdála problematická skutečnost, že je Naše řeč (dále jen NR) v odborných kruzích chápána a veřejnosti představována jako jedna z platforem jazykové a pravopisné kodifikace². Zaslal jsem proto redakci NR článek, v němž jsem uvedl řadu příkladů a vyvodil z nich, že by NR neměla být místem, kde se změny kodifikace *provádějí*: např. proto, že kodifikace uskutečňovaná časopisem by byla nepřehledná.

Článek posoudila redakční rada NR. Část jejích členů s jeho závěry souhlasila, dva posudky byly negativní. V jednom z těchto dvou se objevila následující pasáž: „Z toho všeho mi vůbec nevyplývá, že by NR nemohla být kodifikační platformou. Kde jinde by se měly věci objasňovat a probírat? Anketou, hlasováním, referendem, anebo věcnou diskusí na základě analýzy shromážděného materiálu právě na platformě odborného časopisu? (...) Nebo budeme kodifikovat výraz s největší frekvencí, i když víme, že je chybný? Zřekneme se vší tradice v české lingvistice, jazykové

¹ Zkoumat postoje lingvistů k jazyku navrhuje S. Čmejková, *Nechte jazyk svému osudu*, in: S. Čmejková, I. Svobodová (red.), *Oratio et ratio*, ÚJČ AV ČR, Praha 2005, s. 79–85. Uvádí zde (na s. 84), že „lingvisté jsou nejen vědci, ale i lidé, kteří přistupují ke své vědecké činnosti (...) s určitou předsudečností, s určitou filozofickou výzbrojí, estetickými představami, kategorizačními i diferenciacními schopnostmi“.

² Jako *jazykovou kodifikaci* zde budu označovat kodifikaci normy spisovného českého jazyka; *pravopisnou kodifikaci* uvádím zvlášť, protože pravopis není součástí jazykového systému, nýbrž vnější konvencí a protože pravopisné kodifikaci podléhají i výrazy nespisovné. O tom blíže R. Adam, *Spisovnost/nespisovnost a pravopis*, in: E. Minářová, K. Ondrášková (red.), *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*, MU, Brno 2004, s. 178–180.

kultury i kultivovanosti? Zredukujeme češtinu na jazyk SMS, e-mailu ap.? Není lépe o shromážděných problémech psát a vzájemnou rozpravou se dobírat nějakých rozumných, potřebných a patřičných výsledků?“

Skutečnost, že někdo z členů redakční rady NŘ hledá mezi řádky mého textu myšlenky a postoje, které nezastávám, ba s kterými hluboce nesouhlasím, mě znepokojila. Proto jsem při konečné redakci článku rezignoval na svůj původní záměr (zabývat se úzce vymezenou otázkou kodifikačního statusu článků otištěných v NŘ) a pokusil se stručně vyjasnit svůj obecný postoj k otázkám kodifikace. Mimoto jsem vyhověl návrhu redakce a odstranil z původního titulu článku „K otázce kodifikační pravomoci časopisu Naše řeč“ poslední tři slova.

Hned za mým textem³ (tři a půl strany, z nichž dvě tvoří citace a kritika příkladů) vyšla pětistránková reakce, kterou ve spolupráci s redakční radou NŘ napsal Milan Jelínek⁴. Reakci jsem pochopil jako celkem příznivou; autoři v ní souhlasí „s názorem, že časopis Naše řeč není možné považovat za souhrn kodifikačních rozhodnutí“, a soudí, že „by měl zůstat otevřen i pro diskuse o spisovnosti nebo nespisovnosti jednotlivých jazykových prostředků nebo jejich typů“. Souhlas s mými závěry dokonce aplikují i na minulost, tedy dozajista i na články, o něž jsem své vývody opíral: píší, že „uveřejňováním příslušných informací a rozborů Naše řeč zatím nezměnila platnou spisovnou kodifikaci, nýbrž jen připravovala kodifikační změny“. Nesouhlas se v textu omezuje na citaci z oněch dvou záporných stanovisek k původní verzi mého článku (který jsem kvůli nim mezitím přepsal) a na několik jednotlivých jazykových jevů⁵. Reakce redakční rady mě potěšila příslibem, že vedle dlouhodobých debat o podobě obsahu kodifikace se snad konečně začne diskutovat i o tom, jaká *forma* kodifikace je pro uživatele stojícího o fundované poučení nejvýhodnější.

Pak se arci stalo něco, s čím jsem nepočítal. Diskuse o formě kodifikace se chopil Václav Cvrček⁶ a pokusil se ji proměnit v diskusi o jiné otázce: totiž o tom, kdo

³ R. A d a m, *K otázce kodifikační pravomoci*, NŘ 88, 2005, s. 198–201.

⁴ M. J e l í n e k ve spolupráci s redakční radou, *Má Naše řeč kodifikační pravomoc?*, NŘ 88, 2005, s. 202–206.

⁵ Např. proti výsledkům mé ankety mezi dvaadesáti studenty bohemistiky týkající se výrazu *konzola/konzole*, která ukázala, že ve významu „nosník záclonových tyčí“ jsou obě varianty prakticky zcela rovnocenné, klade M. Jelínek s red. radou ničím nedoložené tvrzení, že rozdíl mezi *konzolou* („nosníkem“) a *konzolí* („počítačovým zařízením“) se upevňuje. Uznávám, že bych se měl pokusit výsledky své ankety vyložit, a nabízím následující vysvětlení: od té doby, co se v češtině šíří *konzole* („počítačové zařízení“), neroste potřeba odlišit výrazově oba významy, jak se domnívají autoři reakce, nýbrž (naopak) s rostoucí frekvencí výskytu tohoto výrazu roste i povědomí o tom, že se skloňuje měkce – a to *bez ohledu na svůj aktuální význam*; vždyť hrozba nedorozumění způsobeného záměnou oněch dvou významů je prakticky nulová. Čili nejenže se rozdíl mezi *konzolou* a *konzolí* neupevňuje: podle mého názoru se naopak stírá.

⁶ V. C v r č e k, *Za ještě tvrdší kodifikační diktát?*, NŘ 89, 2006, s. 26–29.

(pokud vůbec někdo) má právo spisovnou a pravopisnou normu kodifikovat. (Na okraj podotýkám, že polemicky vyhocenými diskusemi na toto a související témata jsme s kolegou Cvrčkem na jaře 2004 strávili řadu hodin, aniž bychom se dobrali shody.)

Cvrčkův článek a názory v něm obsažené podrobil vzápětí ostré kritice opět Milan Jelínek⁷. Cvrčkův text přitom zcela mylně pochopil jako psaný na mou podporu („Nyní přispěchal R. Adamovi na pomoc Václav Cvrček.“, s. 30), a tak se kriticky vyjádřil i na mou adresu. Chovám k Milanu Jelínkovi mimořádnou úctu, ale způsob, jakým se v reakci na text Cvrčkův vyjádřil o článku mém, bez povšimnutí nechat nemohu. Vždyť pokud se redakce NŘ „snažila najít v Adamově textu a v jeho kontroverzních výrociích racionální jádro“, nepřímou, ale jasně z toho plyne, že *bylo skryto pod iracionální slupkou*: nu, ukažte mi ji. M. Jelínek mě dále ubezpečuje, že redakční rada vyslovila nesouhlas s mým stanoviskem jen tam, kde byla přesvědčena o tom, že se mýlím, a vysvětluje hned v následující výpovědi, že „máme přece právo polemizovat s myšlenkami, které považujeme pro spisovnou češtinu za nevýhodné, nebo dokonce škodlivé“. Odmítám představu, že volání po zpřehlednění kodifikace může spisovnému jazyku škodit. Hlavně však nerozumím tomu, proč se změnil Jelínkův původní názor na článek, kterým se celá tato debata začala.

2. Program

Nezanedbatelná část veřejnosti, včetně tvůrců veřejných a oficiálních sdělení, se chce řídit odborně podloženou kodifikací.⁸ Cítí totiž, že kodifikace zachycuje skutečnou normu kultivovaných veřejných jazykových projevů. V zachování normy vidí prostředek k dosažení společenského prospěchu a ke zvýšení prestiže⁹, ale rovněž významnou kulturní hodnotu. Podle F. Daneše je jazyková standardizace „princip vnášející řád (...) a má hodnotu antropologické konstanty“¹⁰; podle O. Uličného je snaha o respektování spisovné normy „projevem touhy po řádu, po fungování společnosti“¹¹; a podle pracovníků jazykové poradny jsou „jazykové normy (...) druhem norem sociálních, které společnost sdílí a na jejichž respektování má zájem, protože podporují její stabilitu“¹².

⁷ M. J e l í n e k, *O kodifikaci spisovné češtiny*, NŘ 89, 2006, s. 30–32.

⁸ Dokládá to řada článků napsaných pracovníky jazykové poradny ÚJČ AV ČR, výrazně např. L. U h l í ř o v á, I. S v o b o d o v á, M. P r a v d o v á, *Současný stav a perspektivy jazykové poradny*, NŘ 88, 2005, s. 113–127.

⁹ L. U h l í ř o v á, I. S v o b o d o v á, M. P r a v d o v á, d. cit. v pozn. 8, s. 115–116.

¹⁰ F. D a n e š, *Jazyková terapie a verbální hygiena*, in: d. cit. v pozn. 1, s. 87–98.

¹¹ O. U l i č n ý, *K pojetí spisovné češtiny jako funkčního jazyka*, in: E. Minářová, K. Ondrášková (red.), *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*, MU, Brno 2004, s. 188–190.

¹² L. U h l í ř o v á, I. S v o b o d o v á, M. P r a v d o v á, d. cit. v pozn. 8, s. 119.

Rozhodující část lingvistické obce tyto uživatelské postoje vítá a považuje za správné, aby jim lingvisté vycházeli vstříc. Ústav pro jazyk český AV ČR právě pro tento účel provozuje jazykovou poradnu. Z vlastní zkušenosti vím, že se tazatelé obracují nejen na ni, nýbrž i na jiná bohemistická pracoviště; dostane-li se takový dotaz ke mně a umím-li ho bez hlubšího pátrání zodpovědět, pokládám okamžitou odpověď za svou povinnost. Lingvista je tu přece i proto – ne-li hlavně proto –, aby sloužil veřejnosti. Sloužit společnosti, její potřebě řádu a národní kultuře je i smyslem kodifikace: kodifikace tu není pro lingvisty, nýbrž pro veřejnost.

Ti uživatelé češtiny, kteří poměřují veřejné jazykové projevy (včetně vlastních) spisovnou a pravopisnou normou, a mají tedy zájem řídit se kodifikací, i výrazná většina lingvistů, kteří tazatelům z řad veřejnosti odpovídají nebo kteří se na jazykové a pravopisné kodifikaci podílejí, standardizaci chápe nikoli jako svěrací kazajku, svazující diktát či prostředek ztročení (jako jazykoví libertariáni), nýbrž jako oporu, pomůcku, soubor dobrých rad. Slova pracovníků jazykové poradny, vyslovená o nich samých, lze vztáhnout na jazykovědce obecně: „(...) nemohou přikázat, nebo naopak zakázat mluvčím češtiny určité jazykové chování. Takovou pravomoc nemají a v tomto smyslu není jejich role rolí preskriptivní. Nedisponují žádnými sankcemi (...).“¹³ V dnešní době je kodifikace závazná pouze v oblasti školního vyučování (garantem je zde ministerstvo školství), mimo ni má charakter doporučení.

Ona opora v podobě kodifikace může být úspěšná, tj. může pomáhat tomu, kdo o ni stojí, jen tehdy, pokud se v ní dotyčný dobře orientuje. Stupeň přijímání kodifikace uživateli jazyka je podmíněn její formou (ovšemže i obsahem – to však není předmětem této debaty). Kodifikace by měla být srozumitelně formulovaná, přehledně uspořádaná a snadno dostupná. Tyto podmínky splňuje kodifikace soustředěná ve všeobecně známých, zřetelně vymezených, výkladově jasných a navzájem nerozporných příručkách. Dívejme se na to očima uživatelské veřejnosti, neboť o ni by nám mělo jít: zájemce o kultivované, noremní, výstižné a pravopisně/výslovnostně bezchybné vyjadřování může hledat poučení v zásadě dvojím způsobem. Buď ho zajímá konkrétní jev, a pak se nejspíš zeptá poradny. Nebo stojí o poučení obecnější a chce mít svou oporu stále při ruce, a pak bude ochoten pořídit si příručku. Těch druhých je asi méně, avšak to neznamená, že by vycházet jim vstříc nestálo za to. Vždyť obecnější, systematictější poučení je přece cennější než poučení ad hoc.

K časopisu, jakým je NŘ, se takový zájemce neobráti už jen proto, že se v něm nesnadno hledá. Avšak jak napsal M. Jelínek s red. radou: „Naše řeč by měla plnit funkci diskusního fóra ve všech záležitostech spisovné kodifikace.“¹⁴ Dodávám

¹³ L. Uhlířová, I. Svobodová, M. Pravdová, d. cit. v pozn. 8, s. 114.

¹⁴ D. cit. v pozn. 4, s. 205.

přímo, že vzhledem k tradici, charakteru, renomé i dostupnosti v odborné obci je NŘ pro *přípravu* kodifikace – diskusi o jednotlivých jevech a jejich typech – platformou *nejvhodnější*. Situace, v níž ke změnám kodifikace (prováděným v obecně známých a užívaných příručkách) dojde vždy až poté, co budou obhájeny v NŘ, se mi jeví jako ideální.

Současná forma jazykové i pravopisné kodifikace je z hlediska uživatele nevyhovující. Soubor publikací s kodifikačním statutem běžný uživatel nezná a ani na webové stránce Ústavu pro jazyk český AV ČR ho nenajde. Pravidla českého pravopisu¹⁵ jsou jedinou příručkou, která je všeobecně známá a jejíž kodifikační status je přitom nesporný¹⁶; s trochou optimismu lze říci, že to zčásti platí i o Slovníku spisovné češtiny¹⁷. Naopak mezi Novým akademickým slovníkem cizích slov¹⁸, který má kodifikační platnost, a jinými slovníky cizích slov veřejnost rozlišuje nedostatečně. Nejsložitější je pak situace v oblasti kodifikace mluvnické. Mluvnické údaje lze sice najít i v PČP a v SSČ, avšak nikoli vyčerpávající a hlavně nikoli vyložené v souvislostech. Nejrozsáhlejší gramatika, totiž akademická Mluvnice češtiny¹⁹, je deklarativně nekodifikační. Základní mluvnice češtiny²⁰ je výslovně určena pro školní potřebu. A výklady a hodnocení jevů v Příruční mluvnici češtiny²¹ a v publikaci Čeština – řeč a jazyk²² si zhusta odporují. Lingvisté-libertariáni opakovaně volají po pluralitě a konkurenci kodifikací²³, avšak v oblasti mluvnice je situace právě opačná: pluralita tu fakticky je a uživatelská veřejnost o ni nestojí. Libertariánská lingvistika vlastně vychází z takového chápání (jazykové) svobody, které s ní většina veřejnosti nesdílí. K pluralitě odborně fundovaných názorů lze navíc připočítat i jejich soupeření s rozšiřující se nabídkou komerčních jazykových příruček a kursů různé úrovně.²⁴

Bude-li v ÚJČ AV ČR za účasti mimoústavních jazykovědců zřízena kodifikační komise, jak o tom píše M. Jelínek a redakční rada NŘ²⁵, mělo by být jedním z hlavních jejích úkolů kodifikaci sjednocovat. Současné množství publikací s kodifikačním statutem je příliš velké. Kodifikace by byla přehlednější a snáz by se dostala k uživatelům, kdyby vedle příruček pravopisné a výslovnostní existoval právě jeden

¹⁵ *Pravidla českého pravopisu. Školní vydání*. Fortuna, Praha 2004; *Pravidla českého pravopisu*, Academia, Praha 2005.

¹⁶ Veřejnost však velmi často neví, že PČP mají dvě různé verze a čím se od sebe tyto verze liší.

¹⁷ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Academia, Praha 2005.

¹⁸ *Nový akademický slovník cizích slov*, Academia, Praha 2005.

¹⁹ *Mluvnice češtiny*, Academia, Praha 1986, 1987.

²⁰ *Základní mluvnice češtiny*, SPN, Praha 2004.

²¹ *Příruční mluvnice češtiny*, NLN, Praha 2001.

²² *Čeština – řeč a jazyk*, ISV, Praha 2000.

²³ Např. V. C v r ě k, d. cit. v pozn. 6, s. 28.

²⁴ Píše o nich např. J. K r a u s, *Rétorika a řečová kultura*, Karolinum, Praha 2004, s. 155.

²⁵ D. cit. v pozn. 4, s. 205.

slovník standardizující slovní zásobu a jedna normativní mluvnice. Na ně by pak měla upozorňovat a o ně se opírat jazyková poradna. Tyto kodifikační publikace by se měly v pravidelných intervalech aktualizovat²⁶ a měly by být levné.

Pracovníci jazykové poradny v současné době budují rozsáhlou internetovou jazykovou příručku a v souvislosti s tím uvažují o tom, zda by měla mít kodifikační status, a dokonce zda by měla být závazná pro školní výuku.²⁷ Po umístění spolehlivých a odborně zaštitěných jazykových příruček na internet volá – odvolává se na situaci ruskou – M. Fesenko.²⁸ Domnívám se, že by internetová příručka neměla dosavadní kodifikační publikace *nahradit*: (zatím) nežijeme ve světě, v němž internet beze zbytku převzal roli, kterou plnily tištěné knihy. Stejně tak by je ale neměla ani *doplňovat*: to by jen přispělo k nežádoucí nepřehlednosti kodifikace. To, co pracovnice poradny chápou jako výhodu této příručky, totiž možnost snadno průběžně korigovat její ustanovení v souladu se změnami normy²⁹, je podle mého soudu naopak jejím úskalím: i M. Jelínek s redakční radou NŘ³⁰ potvrzují můj náhled, že periodická kodifikace, a tudíž i jistý odstup, stejně tak jako kolektivnost přípravy kodifikace, a tudíž její větší objektivnost, jsou vlastnosti pro kodifikaci žádoucí. Z hlediska uživatele by bylo nejlepší, kdyby po stránce obsahové tato elektronická poradenská příručka nerozpornou tištěnou kodifikaci *kopírovala*.³¹

²⁶ Např. pravopisná podoba *Boží* s velkým počátečním písmenem byla obhájena jako noremní, funkční a systémová v NŘ roku 2000. Od té doby ji doporučuje jazyková poradna, mj. i ve své publikaci *Na co se nás často ptáte* (A. Černá, I. Svobodová, J. Šimandl, L. Uhlířová, *Na co se nás často ptáte*, Scientia, Praha 2002, s. 139). Přesto tato podoba není obsažena v nejnovějším vydání PČP z roku 2005. Z hlediska uživatele je tato situace schizofrenní.

²⁷ L. Uhlířová, I. Svobodová, M. Pravdová, d. cit. v pozn. 8, s. 126–127.

²⁸ M. Fesenko, *Několik poznámek k on-line zdrojům češtiny*, ČDS 14, 2006, v tisku.

²⁹ L. Uhlířová, I. Svobodová, M. Pravdová, d. cit. v pozn. 8, s. 127.

³⁰ D. cit. v pozn. 4, s. 205.

³¹ Tento text vznikl v rámci výzkumného záměru MSM-0021620825 *Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor*.